

PROF. DR. LEDIA DUSHKU

Instituti i Historisë / Akademia e Shkencave e Shqipërisë
ledia_dushku@yahoo.com

REGJIMET E PUSHTIMIT DHE SHOQËRITË LOKALE: NJË QASJE SOCIO-POLITIKE MBI KRAHINËN AUTONOME TË KORÇËS

Abstrakt:

Artikulli analizon regjimin francez të pushtimit në Shqipërinë Juglindore gjatë Luftës së Parë Botërore, duke e vendosur atë në kuadrin e prapavijës së luftës si hapësirë qeverisjeje, mobilizimi dhe shndërrimi shoqëror. I fokusuar në Krahinën Autonome të Korçës (1916-1918), studimi e trajton zonën franceze si territor prapavije, ku dhuna e drejtpërdrejtë ishte relativisht e kufizuar, ndërsa kontrolli ushtarak dhe ndërhyrja administrative depërtonin sistematikisht në jetën civile.

Prapavija paraqitet si hapësirë me funksion të dyfishtë: njëkohësisht zonë shfrytëzimi logjistik për frontin e Selanikut dhe terren eksperimental për forma të reja administrimi përmes një autonomie të mbikëqyrur. Analiza shqyrton ndikimin e kësaj logjike në mobilizimin ekonomik dhe njerëzor të popullsisë (rekuizime, punime infrastrukturore, furnizim të trupave dhe riorganizim të shërbimeve publike), si edhe në procese reformuese ku dallon hapja e institucioneve arsimore në gjuhën shqipe. Këto dinamika bashkëjetuan me censurë dhe kufizim të lirive politike. Studimi argumenton se, në kushtet e prapavijës, pushtimi ushtarak nuk funksionoi vetëm si mekanizëm kontrolli, por edhe si proces riorganizimi shoqëror dhe institucional.

Fjalë kyçe:

Regjime pushtimi, prapavija e luftës, Krahinë Autonome e Korçës, shoqëri lokale, shndërrime institucionale.

Prapavija e luftës si laborator qeverisjeje: Regjimet e pushtimit dhe shoqëritë lokale

Në historiografinë bashkëkohore të Luftës së Parë Botërore, regjimet e pushtimit përkufizohen si forma të administrimit dhe kontrollit ushtarak të një territori nga një fuqi e huaj gjatë një konflikti të armatosur. Ato përfaqësojnë sisteme të ndërlikuara pushteti që ndërthurin forcën, represionin, negocimin dhe bashkëpunimin e imponuar, me qëllim ruajtjen e kontrollit mbi territorin dhe popullsinë e pushtuar, administrimin dhe shfrytëzimin e burimeve natyrore e njerëzore vendase, si edhe minimizimin e çdo forme rezistence që mund të sfidojë autoritetin e pushtuesit.¹

Nën mbikëqyrjen e strukturave ushtarake, këto regjime shpesh shoqërohen nga forma të përkohshme administrimi civil, apo bërthama të kësaj natyre, të cilat synojnë sigurimin e stabilitetit, funksionimin e përditshëm të territorit dhe krijimin e kushteve për një kontroll sa më efikas të shoqërisë lokale. Si të tilla, ato nuk analizohen vetëm si mekanizma represivë apo instrumente të dominimit ushtarak, por edhe si forma të veçanta qeverisjeje që ndërhyjnë në strukturat sociale, ekonomike dhe institucionale të shoqërive vendase. Në këtë kuptim, pushtimi shfaqet si një proces dinamik që prodhon transformime afatshkurtra dhe afatgjata, të cilat shpesh tejkalojnë synimet e tij fillestare dhe dalin përtej kornizës së planifikimit të autoriteteve pushtuese.

Duke u fokusuar në Ballkanin e Luftës së Parë Botërore, rajoni u përball me një mozaik regjimesh pushtimi që pasqyronin interesat

¹ Për një diskutim mbi analizimin e regjimeve të pushtimit si forma qeverisjeje gjatë Luftës së Parë Botërore, *shih*: Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2016); *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*, edited by John Horne (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); *Total War and Social Change*, edited by Arthur Marwick (London: Palgrave Macmillan, 1988); Tamara Scheer, "Similarities and Particularities of Habsburg Occupation Regimes during the First World War (with a Special Reference to Serbia)," *The First World War and the Balkans: Historic Event, Experience, Memory*, edited by Wolfgang Höpken & Wim van Meurs (Bern: Peter Lang, 2018), 41-58.

ushtarakë, politikë dhe ideologjikë të Fuqive të Mëdha ndërluftuese.² Austro-Hungaria, Gjermania, Italia dhe Franca zbatuan modele të ndryshme administrimi, të cilat nuk ishin as homogjene, as statike, por ndryshonin në varësi të kontekstit lokal, raporteve të forcës dhe marrëdhënieve të ndërtuara me popullsitë vendase. Për shembull, Austro-Hungaria dhe Gjermania vendosën regjime ushtarake në Serbi dhe Rumani, me synim kontrollin e infrastrukturës dhe të burimeve strategjike që mbështesnin përpjekjet e tyre luftarake, duke treguar interes të kufizuar për ndërtimin e strukturave civile apo politike afatgjata. Këto regjime karakterizoheshin nga represioni i ashpër, shkatërrimi i infrastrukturës dhe eksodeve të popullatave vendase. Në kontrast me to, Italia synoi një aneksim më të qëndrueshëm të territoreve të pushtuara, duke zbatuar politika që synonin vendosjen e kontrollit të drejtpërdrejtë territorial, me objektivin e ruajtjes së influencës edhe pas përfundimit të luftës.³ Franca, nga ana tjetër, ndonëse në një kontekst të ndryshëm strategjik, eksperimentoi forma administrimi që shkonin përtej pushtimit thjesht ushtarak, duke synuar krijimin e regjimeve autonome, të cilat reflektonin interesat e saj të menjëhershëm ushtarakë, por edhe përhapjen afatgjatë të ndikimit kulturor dhe politik në rajon.⁴

² Për regjimet e pushtimit në Ballkan gjatë Luftës së Parë Botërore, *shih*: James Lyon, *Serbia and the Balkan Front, 1914: The Outbreak of the Great War* (London - New York: Bloomsbury Academic, 2015); Judson, *The Habsburg Empire: A New History*; Scheer, "Similarities and Particularities of Habsburg Occupation Regimes", 41-58.

³ Për politikën italiane në vitet e Luftës së Parë Botërore, *shih*: Pietro Pastorelli, *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana 1914-1943* (Milano: LED Edizioni Universitarie, 1998); Massimo Borgogni, *Tra continuità e incertezza. Italia e Albania (1914-1939). La strategia politico-militare dell'Italia in Albania fino all'operazione Oltre mare Tirana* (Milano: Franco Angeli, 2007); Francesco Caccamo, "Italy, the Adriatic and the Balkans: From the Great War to the Eve of the Peace Conference," *Italy in the Era of the Great War Series: History of Warfare*, vol. 120, Volume Editor: Vanda Wilcox (Brill 2018).

⁴ Për politikat franceze të administrimit dhe konceptin e "pushtimit moral" gjatë Luftës së Parë Botërore, *shih*: Demetre Kolovani, *La Question de Koritza* (Paris: Imprimeria Henri Diéval, 1920); General Sarrail, *Mon commandement en Orient (1916-1918)*, (Paris: Ernest Flammarion, 1920); *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, vëll. I (Shqipëria dhe Maqedonia), shkrime të kolonelit Andre Ordion, paraqitur nga nipi i tij Dominique Danguy des Deserts (Tiranë: Papirus, 2014), 158-376; Général Descoins, *Six mois d'histoire de l'Albanie (novembre 1916-mai 1917). Revue d'histoire de la guerre mondiale (Extrait des numéros d'octobre 1929 et janvier 1930)* (Paris: Alfréd Costes, Éditeur, 1930), 5-58; Ștefan Popescu, "Les Français et la République de Kortcha (1916-1918)," *Guerres mondiales et conflits contemporains*, no. 213 (2004):

Një aspekt thelbësor i regjimeve të pushtimit lidhet me pozicionimin e tyre hapësinor në raport me vijën e frontit, nëse ato funksionojnë si territore frontale apo si zona prapavije. Ndryshe nga hapësirat e ekspozuara ndaj përplasjes ushtarake në vijën e parë të frontit, ku dhuna, shkatërrimi dhe zhvendosjet masive të popullsisë janë elemente përbërëse të përditshmërisë, prapavija vepron si një hapësirë ku lufta përjetohet kryesisht përmes presioneve strukturore, ekonomike dhe administrative. Ajo është po aq vendimtare sa vetë fronti, pasi funksionimi i saj garanton mbijetesën logjistike, organizative dhe morale të përpjekjeve ushtarake.⁵

Për këtë arsye, regjimet e pushtimit në prapavijë synojnë jo vetëm kontrollin territorial, por edhe rregullimin e jetës shoqërore, ekonomike dhe institucionale të popullsisë lokale, duke e shndërruar atë në një komponent funksional të luftës. Pikërisht në këto hapësira, pushtimi tenton të marrë forma më komplekse qeverisjeje, ku kontrolli ushtarak shoqërohet edhe me administrim funksional e mekanizma që synojnë të “bëjnë për vete” shoqërinë lokale. Si rezultat, prapavija e luftës krijon një formë të veçantë presioni shoqëror, pasi nuk e shkatërron tërësisht jetën civile, por e riorganizon atë në funksion të nevojave ushtarake.

Në këtë proces, kufiri midis jetës civile dhe asaj ushtarake zbehet, pasi shoqëria vendase shndërrohet në një aktor të nënshtuar, por njëkohësisht mbështetës dhe të domosdoshëm për funksionimin e luftës. Kjo e bën prapavijën jo vetëm një hapësirë kufizimesh, por edhe një terren ndërhyrjesh strukturore. Funksioni i saj mbështetës krijon mundësi për investime infrastrukturore dhe organizative, të cilat, ndonëse të diktuar nga nevojat ushtarake, prodhojnë pasoja afatgjata për vendasit.

77-88; Alexis Palaticy, *La zone d'occupation française en Albanie (1916-1920)*, Universita Marc Bloch Sciences Humaines, UFR des Sciences Historiques, Strasbourg: 2002 (tezë doktorature). Materiali është konsultuar në *Arkivin e Institutit të Historisë* në Tiranë (AIH), A-IV-472; Stefan Popescu, *L'Albanie dans la politique étrangère de la France (1919-juin 1940)*, thèse de doctorat (3e cycle) en histoire (Paris: Université Paris I Panthéon-Sorbonne, 2013), 51-150; Ledia Dushku, “Nga ‘armike’ në ‘mike dhe burim qytetërimi’: Dualizmi në perceptimin e shqiptarëve për Francën,” *Studime historike*, 3-4 (2017): 62-78.

⁵ Për prapavijën si hapësirë administrative, ekonomike dhe shoqërore me rëndësi gjatë Luftës së Parë Botërore, shih: *State, Society and Mobilization in Europe; Total War and Social Change*; Susan R. Grayzel, *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 1-19.

Ndërtimi i rrugëve, përmirësimi i komunikimit dhe zhvillimi i shërbimeve bazë, ku përfshihet edhe shëndetësia, bëhen pjesë e një procesi transformues, gjurmët e të cilit mbeten të dukshme edhe pas përfundimit të luftës apo pushtimit. Për rrjedhojë, prapavija nuk përbën vetëm një hapësirë të shfrytëzimit ushtarak, por edhe një mjedis ku marrin formë procese të qëndrueshme ndryshimi shoqëror dhe institucional.

Pikërisht ky karakter i dyfishtë i prapavijës shërben si pikënisje për një interpretim më të gjerë të përvojës shqiptare gjatë Luftës së Parë Botërore. Ai përbën çelësin interpretues për të kuptuar marrëdhënien midis regjimeve të pushtimit dhe shoqërisë shqiptare, e cila në të tria zonat – austro-hungareze, italiane dhe franceze – funksionoi kryesisht si prapavijë e luftës. Brenda këtij kuadri krahasues, rasti i Shqipërisë Juglindore, e posaçërisht i Krahinës Autonome të Korçës, ofron një shembull domethënës për të analizuar mënyrën se si një fuqi pushtuese sikurse Franca, ndërton një regjim prapavije në një kontekst lokal të fragmentuar, nëpërmjet ndërveprimit me strukturat dhe pritshmëritë e shoqërisë vendase. Artikulli nuk e trajton pushtimin dhe administrimin francez si një raport statik dominimi, por si proces dinamik negocimi dhe ndryshimi, i formësuar njëkohësisht nga nevojat e luftës dhe nga kapacitetet përshtatëse të aktorëve lokalë. Duke e përdorur Krahinën Autonome të Korçës si rast studimi, analiza fokusohet te praktikat dhe teknikat konkrete të qeverisjes, administrimit dhe ndërhyrjes socio-politike, në kushtet e një territori në prapavijë lufte.

Kjo qasje e zhvendos analizën nga niveli thjesht politik drejt një perspektive më të gjerë socio-historike. Deri më tani, literatura shqiptare dhe ajo e huaj e ka trajtuar Krahinën Autonome të Korçës kryesisht në dimensionin e saj politik dhe diplomatik, duke u përqendruar në rivalitetet ndërreale, në strategjinë franceze në Ballkan apo në rolin e elitave nacionaliste shqiptare në kuadrin e çështjes kombëtare. Ndërkohë, dimensionin social i pushtimit, ndikimi i tij në strukturat ekonomike, në organizimin e jetës së përditshme, në marrëdhëniet ndërkomunitare, në formimin e administratës vendore, në krijimin dhe funksionimin e institucioneve lokale, ka mbetur thuajse i patrajtuar. Pikërisht në këtë nivel bëhet i dukshëm roli i ushtrisë, që shfaqet jo vetëm si forcë luftarake, por edhe si aktor qendror në organizimin e jetës së përditshme, duke ndërhyrë në rregullimin e marrëdhënieve ekonomike e shoqërore, në administrimin e territorit dhe në ndërveprimin e vazhdueshëm me

popullsinë vendase. Përmes këtyre ndërhyrjeve, prapavija shndërrohet në një hapësirë qeverisjeje. Nisur nga kjo perspektivë, artikulli propozon një qasje që analizon ndërthurjen midis kontrollit ushtarak dhe shndërrimeve shoqërore. Shoqëria lokale nuk shihet vetëm si objekt i politikave të pushtimit, por edhe si aktor që negocion, përshtatet dhe përvetëson forma të reja organizimi institucional. Kësisoj, plotësohet një boshllëk historiografik mbi zonën franceze dhe Luftën e Parë Botërore në tërësi, duke e zhvendosur vëmendjen analitike nga dimensionimi politik drejt ndërveprimit midis pushtimit, shoqërisë dhe jetës së përditshme.

Interesat francezë për zonën e Korçës dhe bashkëpunimi me vendasit

Përfshirja e Francës në skenën ballkanike gjatë Luftës së Parë Botërore nuk ishte e menjëhershme, por rezultat i një procesi të ndërlikuar, rrjedhje e zhvillimeve ushtarake dhe diplomatike.⁶ Pas dështimit të ofensivave të para të Antantës në frontin perëndimor dhe kostove të larta njerëzore që shoqëruan betejat e vitit 1915, vëmendja franceze filloi të zhvendosej drejt Ballkanit, tashmë i konceptuar jo vetëm si një front i dytë, por edhe si një zonë e rëndësishme për ruajtjen e ekuilibrave ushtarakë dhe politikë në Europën Juglindore. Kjo qasje u konkretizua në tetor të vitit 1915 me zbarkimin e trupave në Selanik dhe themelimin e Armatës së Lindjes (*Armée d'Orient*), në bashkëpunim me trupat britanike, italiane dhe, më vonë, ato serbe.⁷

Prania ushtarake aty nuk ishte vetëm rezultat i një riorientimi strategjik, por u ushqye edhe nga zhvillimet në terren, veçanërisht nga

⁶ Për një pasqyrë të përgjithshme mbi strategjinë ushtarake dhe diplomatike të Francës gjatë Luftës së Parë Botërore, *shih*: Jean-Jacques Becker, *The Great War and the French People*. Translated from the French by Arnold Pomerans. With an introduction by Jay Winter (New York: St. Martin's Press: 1986); Stéphane Audoin-Rouzeau and Annette Becker, *14-18: Understanding the Great War*. Translated from the French by Catherine Temerson (New York: Hill and Wang, 2002); Robert A. Doughty, *Pyrrhic Victory: French Strategy and Operations in the Great War* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008).

⁷ Për themelimin e Armatës së Lindjes dhe funksionimin e frontit të Selanikut, *shih*: Sarrail, *Mon commandement en Orient*, 15-25; Alan Wakefield and Simon Moody, *Under the Devil's Eye: Britain's Forgotten Army in Salonika 1915-1918* (The History Press, 2004).

kolapsi i frontit serb, në fund të vitit 1915. Pushtimi i Serbisë dhe i Malit të Zi nga trupat austro-hungareze dhe bullgare solli largimin e përkohshëm nga skena të dy aktorëve të rëndësishëm ballkanikë. Kjo tronditje në ekuilibrat rajonalë u perceptua dhe u artikulua në diskursin ushtarak francez si një kërcënim për stabilitetin e frontit juglindor dhe, rrjedhimisht, si një ftesë për ndërhyrje të drejtpërdrejtë në territore që deri atëherë ishin lënë nën ndikimin e fqinjëve me pretendime të qarta territoriale, sikurse ishte Greqia. Kësisoj, Shqipëria Juglindore, dhe në mënyrë të veçantë rajoni i Korçës, u identifikua si një hapësirë e brishtë, por me rëndësi tranzitore dhe ndikim të mundshëm gjeopolitik; si një pikë nevralgjike ku mbivendoseshin interesa strategjike, politike dhe kulturorë.⁸

Korça, e pushtuar nga trupat greke që në vitin 1914, ndodhej në një pozitë të vështirë. Nga njëra anë, Mbreti i Greqisë, Konstandin, i lidhur me dinastinë gjermane dhe me simpati të shprehura për Bllokun Qendror, ndiqte një politikë të neutralitetit aktiv, e cila minonte përpjekjet e Antantës në rajon. Nga ana tjetër, nacionalistët venizelistë synonin të konsolidonin kontrollin mbi Shqipërinë e Jugut, duke e përdorur praninë ushtarake në hapësirën shqiptare si mjet presioni për të forcuar pretendimet territoriale.⁹ Për të shmangur përplasjen midis këtyre dy grupimeve rivale, Franca vendosi të ndërhynte vetë në territorin shqiptar. Njëkohësisht, ajo synoi të mbante larg Shqipërisë Juglindore zgjerimin italian, i cili rrezikonte të komplikonte balancat mes dy aleatëve të Antantës.¹⁰

Vendimi i marrë në qershor të vitit 1916 nga komandanti i Armatës së Lindjes, gjenerali Maurice Sarrail, për të pushtuar Korçën dhe zonat përreth, ishte i motivuar nga konsiderata të qarta strategjike.¹¹ Ai synonte

⁸ Popescu, "Les Français et la République de Kortcha", 77-87.

⁹ Në lidhje me përplasjen mes dy krahëve të politikës greke gjatë Luftës së Parë Botërore, shih: Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922* (London: Hurst & Company, 1973), 12-18; George B. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974), 25-40; Paschalis M. Kitromilides, *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), 77-90.

¹⁰ Isa Blumi, "Albania," in *International Encyclopedia of the First World War 1914-1918* – online, <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/albania/> (shikuar më 10 shkurt 2023); Popescu, *L'Albanie dans la politique étrangère de la France*, 87-88.

¹¹ Territori nën kontrollin francez në Shqipërinë Juglindore arriti shtrirjen e tij maksimale më 10 shtator 1917, pas marrjes së Pogradecit me një numër total popullsisë

të mbronte krahun e majtë të frontit të Selanikut dhe të ndërpriste linjën kritike të komunikimit Pogradec–Korçë–Janinë, e cila mundësonte lidhjen mes forcave të Bllokut Qendror dhe kundërshtarëve të Antantës në Greqi. Krahas këtij objektivi ushtarak, operacioni francez kishte një dimension politik të theksuar: të ndalonte përplasjet ndërleate për kontrollin e territorit shqiptar, “të krijonte një zonë qetësie të plotë në Korçë” dhe ta paraqiste Francën si një fuqi rregullatore e të paanshme në rajon.¹²

Megjithatë, ndërhyrja franceze nuk ishte e kufizuar vetëm në logjikën ushtarake. Ajo u shoqërua nga një projekt politik dhe kulturor që synonte të zbatonte atë që në doktrinën republikane franceze njihej si “pushtim moral” (*occupation morale*) – një projekt që nuk kërkonte aneksim territorial, por përhapjen e modelit francez të qeverisjes, rendit dhe qytetërimit.¹³ Në kuadrin e kësaj politike, shqiptarët nuk u trajtuan vetëm si popullsi e nënshtruar ndaj pushtimit, por edhe si bashkëpunëtorë të mundshëm në ndërtimin e një rendi të ri administrativ e shoqëror, për aq kohë sa garantonin stabilitetin dhe neutralitetin e zonës.

Ndryshe nga Italia dhe Greqia, të cilat kishin pretendime të hapura territoriale mbi Shqipërinë, ushtarakët francezë zgjodhën të aplikonin një formë ndërhyrjeje të përkohshme, duke ofruar për komunitetin lokal një model “vetëqeverisjeje” që synonte t’i afronte shqiptarët me interesat francezë të momentit.

Kjo taktikë u mishërua nga koloneli H. Descoins, i cili u dërgua në Korçë në nëntor të vitit 1916 në krye të misionit ushtarak francez. Në vend që të mbështetej te strukturat ekzistuese greke, ai zgjodhi të vepronte hapur me parinë shqiptare. Ky bashkëpunim synonte të ulte kostot administrative dhe njerëzore të pushtimit, si dhe të reduktonte

prej 122 315 banorësh, nga të cilët 40 070 të krishterë dhe 82 245 myslimanë. Popescu, *L’Albanie dans la politique étrangère de la France*, 92; Kolovani, *La Question de Koritza*, 38-39.

¹² Brendon Salih, “Aventura e krahinës autonome dhe dinamikat e administrimit të rajonit të Korçës, nën protektoratin francez (1916-1920),” *Korça në Luftën e Parë Botërore: Vetëqeverimi dhe zhvillimet social-ekonomike* (Përmbledhje e artikujve të Konferencës shkencore ndërkombëtare në përkujtim të 110-vjetorit të fillimit të Luftës së Parë Botërore dhe 108-vjetorit të vetëqeverimit të Korçës), organizuar nga Universiteti “Fan Noli” me mbështetjen e Këshillit të qarkut, Korçë, më 6-7 dhjetor 2024, përgatiti për botim Eftiona Bylykbashi (Tiranë: Vassi, 2025), 72; Descoins, *Six mois d’histoire de l’Albanie*, 10, 13-21, 54-55.

¹³ Dushku, “Nga ‘armike’ në ‘mike dhe burim qytetërimi’”, 62.

rezikun e rezistencës së hapur. Përfshirja e elitës lokale nuk synoi transferimin real të sovranitetit, por garantimin e funksionalitetit të pushtetit ushtarak. Me mbështetjen e figurave nacionaliste me ndikim, ku spikatnin Themistokli Gërmenji, Sali Butka e Qamil Panariti, koloneli Descoins ndërtoi një “aleancë” funksionale që synonte garantimin e rendit dhe bashkëpunimin me objektiva të përbashkët. Mbështetja e vendasve do të arrihej duke u ofruar atyre një formë “vetëqeverisjeje”, në këmbim të së cilës do të siguroheshin resurse natyrore dhe njerëzore në mbështetje të Armatës së Lindjes.¹⁴ Kësisoj, bashkëpunimi nuk ishte produkt i një simpatie ideologjike, por një marrëveshje pragmatike ndërmjet një fuqie ushtarake të orientuar në stabilitetin e zonës dhe një elite nacionaliste që kërkonte të mbronte interesat kombëtarë dhe të shmangte copëtimin e territorit.

Për të gjitha sa më sipër, ndërhyrja franceze në zonën e Korçës ishte rrjedhojë e një ndërthurjeje faktorësh: ushtarako-strategjikë, për të mbrojtur frontin e Selanikut; diplomatikë, për të frenuar ndërhyrjen greke dhe italiane; gjeopolitikë, për të krijuar një zonë të qëndrueshme në një hapësirë të kontestuar; dhe ideologjikë, për të përhapur modelin republikan francez, si edhe konceptin e “misionit civilizues”. Ky i fundit zbatohet në mënyrë të përzgjedhur në një territor që, ndonëse nuk ishte pjesë e territoreve me statuse të ndryshme koloniale, u trajtua si një hapësirë ku Franca mund të projektonte vlerat e saj politike dhe administrative pa ndërhyrë formalisht në sovranitetin e vendit.

Ndërtimi i një regjimi në prapavijë të frontit: Krahina Autonome e Korçës (1916-1917)

Bashkëpunimi me korçarët u konkretizua më 10 dhjetor 1916, me krijimin e “Krahinës Autonome të Korçës”, e cila njihet edhe si “Republika Shqipëtare e Korçës”.¹⁵ Ky akt institucionalizoi një regjim të

¹⁴ Kaliopi Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve “Adriatiku” dhe “Gazet’ e Korçës” (dhjetor 1916-gusht 1918). Trajtesë dhe Dokumente* (Tiranë: Kristalina-KH, 2017), 42-43; Shaban Sinani, “Korça në ditarët e komandantëve ushtarakë francezë dhe italianë,” në Konferencën shkencore *100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës* (Korçë: Promo Print, 2016), 68.

¹⁵ Për një trajtim të detajuar në lidhje me Krahinën Autonome të Korçës / Republika Shqipëtare e Korçës dhe politikën e ndjekur nga ushtarakët dhe diplomatët francezë, shih: Muin Çami, *Shqiptarët dhe francezët në Korçë (1916-1920)*, (Tiranë: Dituria,

përkohshëm qeverisjeje lokale nën mbrojtjen e ushtarakëve francezë, duke i dhënë një formë të strukturuar marrëdhënies së ndërtuar mbi interesat reciprokë. Në kontekstin e një Shqipërie të fragmentuar politikisht dhe të pushtuar ushtarakisht, kjo formë qeverisjeje, megjithëse e kufizuar në hapësirë dhe kohë, u perceptua nga vendasit si një mundësi për të afirmuar jo vetëm identitetin kulturor dhe gjuhësor, por edhe aspiratën për përfaqësim politik dhe kombëtar.

Administrimi francez në zonë funksionoi mbi parimin e delegimit të kufizuar të kompetencave. Strukturat vendore kishin hapësirë veprimi në çështje të administrimit të përditshëm, por vendimmarrja strategjike mbetej gjithnjë në duart e autoriteteve ushtarake franceze. Ky mekanizëm krijoi një formë autonomie të kontrolluar, e cila siguronte funksionimin e shoqërisë pa rrezikuar interesat ushtarakë të pushtuesit. Sipas dispozitave të protokollit, rajoni – ku, krahas qytetit të Korçës, përfshihej edhe Bilishti, Kolonja, Gora dhe Opari – do të administrohej nga një këshill vendas i përbërë prej 14 anëtarësh (shtatë myslimanë dhe shtatë të krishterë), me një ndarje të baraspeshuar konfesionale që synonte të ruante paqen sociale dhe kohezionin komunitar. Një oficer francez, i deleguar nga komanda e Armatës së Lindjes, do të qëndronte vazhdimisht pranë tij si përfaqësues mbikëqyrës dhe garant i linjës ushtarake. Administrata civile dhe xhandarmëria përbëheshin nga shqiptarë, të cilët ishin nën kontrollin operacional të autoriteteve franceze, duke reflektuar modelin e një protektorati të butë në formë, por me theks të qartë në mbikëqyrjen ushtarake. Ato u organizuan sipas parimit të hierarkisë dhe përgjegjësisë, ku çdo nivel kishte kompetenca të përcaktuara qartë, por mbetej i varur nga kontrolli i komandës ushtarake.

Një element qendror i këtij modeli ishte normalizimi i pushtetit përmes rregullimit të jetës së përditshme. Procedurat, urdhrat e shkruar, afatet, regjistrat dhe hierarkia burokratike shërbenin si mjete kontrolli po aq të rëndësishme sa edhe prania ushtarake. Disiplina administrative kishte kësaj një funksion të dyfishtë: nga njëra anë, garantonte zbatimin e urdhrave të pushtetit ushtarak; nga ana tjetër, krijonte ndjesinë e rendit dhe stabilitetit në një shoqëri të tronditur nga lufta. Qëllimi nuk ishte mobilizimi politik i popullsisë, por administrimi dhe disiplinimi i saj në funksion të ruajtjes së rendit; për këtë arsye, administrata vendore u

1999); Renaud Dorlhac, *Les territoires albanais sous administration française (1916-1920)*, mémoire de DEA sous la direction de Gilles Veinstein, EHSS, 1999.

shndërrua në mekanizmin kryesor të ndërmjetësimit midis pushtetit ushtarak dhe shoqërisë lokale.

Në këtë vazhdë, regjimi i ri njohu gjuhën shqipe si gjuhë zyrtare të administratës dhe lejoi ngritjen e flamurit shqiptar, të shoqëruar nga një dekor simbolik francez në anë të tij. Përcaktimi i rotacionit të kryetarit të këshillit midis komunitetit mysliman dhe atij të krishterë, si dhe praktika e zëvendësimit konfesional të anëtarëve, tregojnë për një përpjekje për të institucionalizuar tolerancën fetare dhe për të shmangur përçarjen sociale në një rajon që kishte vuajtur nga tensionet e luftërave ballkanike (1912-1913) dhe zhvillimet që pasuan.

Autoritetet franceze u përpoqën të ruanin ekuilibrin fetar, duke mos favorizuar asnjërin prej komuniteteve. Nga pala shqiptare nuk u shfaqën kundërshtime ndaj kësaj ndarjeje paritare, çka dëshmon për një përpjekje të vetëdijshme të elitave vendore për të mbajtur të ndarë përkatësinë fetare nga përfaqësimi politik dhe për të ruajtur kohezionin ndërkomunitar. Kjo strategji konsensuale u pasqyrua edhe në praktikën e funksionimit të këshillit administrativ, ku vendimet synoheshin të miratoheshin me unanimitet, pavarësisht se formalisht mjaftonte një shumicë e thjeshtë.

Përdorimi i termit “Republika Shqipëtare” në dokumentet e brendshme të këshillit, megjithëse nuk u pranua zyrtarisht nga autoritetet franceze, dëshmoi përpjekjet e elitës lokale për ta paraqitur këtë entitet si shprehje të vullnetit kombëtar shqiptar. Ky emërtim nuk duhet interpretuar si një pretendim formal për sovranitet të pavarur, por si një gjest politik i vetëdijshëm, që synonte të afirmonte karakterin shqiptar të qeverisjes lokale në një moment kritik, kur identiteti kombëtar kërcënohej nga copëtimi territorial dhe konkurrenca e pretendimeve të fqinjëve. Për më tepër, zgjedhja e termit “republikë” nuk ishte e rastësishme: ajo reflektonte një afrim të elitës vendase me format moderne të legjitimitetit politik dhe organizimit shtetëror, si edhe ndikimin simbolik të modelit republikan francez, i cili në Europën e kohës përfaqësoonte një nga shprehjet më të konsoliduara të qeverisjes laike.

Megjithëse autoritetet franceze u treguan të kujdesshme për të mos i dhënë këtij emërtimi një domethënie politike që do të tejkalonte kufijtë e autonomisë së lejuar prej tyre, modeli i sistemit republikan francez ndikoi si në formën e organizimit institucional, ashtu edhe në përfytyrimet politike të aktorëve lokalë për të ardhmen e shtetit shqiptar.

Struktura e këshillit, theksi te përfaqësimi qytetar (edhe pse nëpërmjet përkatësisë fetare) dhe ideja e një administrate që funksiononte e ndarë nga pushteti i trashëguar i monarkut, afronin deri diku me imagjinatën republikane që Franca sillte me vete, si model i rendit politik modern.

Ndikimi francez shtrihej edhe përtej organizimit institucional, duke depërtuar në fushën e simbolikës politike dhe të koncepteve mbi shtetin dhe sovranitetin. Në këtë kontekst, për elitat korçare, bashkëpunimi me autoritetet ushtarake nuk ishte vetëm një garanci e sigurisë fizike, por edhe një mundësi për të legjitimuar aspiratat e tyre shtetërore përmes përvetësimit simbolik të modelit republikan francez, i cili gëzonte prestigj të konsiderueshëm ndërkombëtar. “Republika Shqipëtare”, edhe si koncept retorik, bëhej kështu një mënyrë për ta lidhur çështjen shqiptare me modelet europiane të shtetformimit, në kontrast me projektet e dominimit territorial të fqinjëve ballkanikë dhe paternalizmin e vjetër perandorak.

Përtej ndikimit ideologjik dhe simbolik, zbatimi konkret i një modeli republikan qeverisjeje në realitetin shqiptar, ndonëse frymëzonte vendasit, paraqiste sfida të konsiderueshme për autoritetet franceze. Ndërtimi i qeverisjes në Krahinën Autonome të Korçës, u konsiderua prej tyre si një formë eksperimentale administrimi, në një hapësirë që nuk ngjasonte me territoret tradicionale koloniale franceze. Në dallim nga Perandoria Habsburgase, e cila kishte një histori të gjatë veprimi e ndërveprimi me klasën politike shqiptare, si edhe me vendasit përmes mekanizmave të Protektoratit të Kultit (*Kultusprotektorat*), Franca u përball me sfidën e përshtatjes së një modeli republikan të centralizuar në një kontekst lokal ballkanik, për të cilin kishte njohuri të kufizuara. Eksperienca koloniale e oficerëve francezë në Afrikë dhe në Indokinën franceze mund të ketë ndikuar në mënyrë të pjesshme në përfytyrimin e qeverisjes në zonën e Korçës, por konteksti gjeopolitik, struktura sociale dhe dinamika e fuqive ndërluftuese në Ballkan e tejkalonin kornizën e zakonshme të administrimit kolonial.¹⁶

Pikërisht për shkak të kësaj mospërputhjeje mes modelit shtetëror francez dhe realitetit shqiptar, autoritetet ushtarake u detyruan të vepronin me kujdes në terren, duke u orientuar drejt zgjidhjeve pragmatike që respektonin strukturat ekzistuese dhe sensibilitetet lokale. Ato toleruan format e organizimit tradicional, të trashëguara nga periudha osmane,

¹⁶ Salih, “Aventura e krahinës autonome”, 74.

veçanërisht në nivelin komunal dhe rural. Po ashtu, përzgjedhën individë të besuar për administratën lokale, shpesh të lidhur me elitën qytetare, me të cilët kishin vendosur raporte të ngushta personale apo institucionale. Në këtë frymë bashkëpunimi dhe përshtatjeje, vazhdimësia e një pjese të administratës së mëparshme u bë një zgjidhje praktike përballë mungesës së një kuadri të gjerë alternativash. Prania e oficerëve francezë në shtëpitë e disa familjeve të njohura të qytetit dhe vendosja e shtabit të përgjithshëm në godinën e ish-mitropolisë greke ishin shprehje e formës së butë të vendosjes në terren të rendit të ri, i cili ndërthurte kontrollin ushtarak me ndjeshmëritë lokale dhe negocimin shoqëror. Gjithsesi, kjo marrëdhënie kishte kufij të qartë. Autonomia e ofruar ishte e kushtëzuar dhe e kthyeshme, siç dëshmoi edhe abrogimi i saj më 16 shkurt 1918 dhe rivendosja e administrimit të drejtpërdrejtë ushtarak. Në këtë mënyrë, administrata vendore nuk përbënte një subjekt politik më vete, por një instrument të përkohshëm në shërbim të strategjisë franceze të luftës.

Të jetosh në prapavijë: Shoqëria korçare në vitet 1916-1918

Megjithëse aspektet institucionale dhe politike të Krahinës Autonome të Korçës janë trajtuar gjerësisht si një eksperiment i veçantë i qeverisjes në rrethana pushtimi, po aq i rëndësishëm për analizën historike mbetet ndikimi që regjimi ushtarak ushtroi mbi jetën e përditshme të popullsisë vendase. Kjo përvojë e prapavijës nuk u kufizua në marrëdhëniet ndërmjet elitave dhe autoriteteve franceze, por u shtri thellë në indin shoqëror, duke prekur ekonominë, arsimin, shëndetësinë, shtypin dhe përfytyrimin e vetë shqiptarëve për shtetin dhe shoqërinë.

Në këtë kuadër, regjimi francez gjatë viteve të ekzistencës së Krahinës Autonome të Korçës (1916-1918) nuk ndikoi vetëm në organizimin politik dhe administrativ të zonës, por edhe në transformimin e praktikave të përditshme dhe të marrëdhënieve shoqërore. Popullsia vendase u bë pjesë aktive – shpesh në mënyrë të detyruar, por jo rrallë edhe me përfshirje të vetëdijshme – në ndërtimin e një rendi të ri që kombinonte stabilitetin me reformimin. Kësisoj, realiteti i prapavijës ndihmoi në formësimin e një ndërgjegjeje kolektive të strukturuar jo vetëm nga nevojat e luftës, por edhe nga kontaktet e reja me modelet perëndimore të organizimit shtetëror dhe social. Këto dinamika nuk u shfaqën vetëm në nivelin e institucioneve apo të ideve

politike, por u materializuan edhe në përvojën e përditshme të popullsisë lokale, e cila u përfshi në mekanizmat ekonomikë dhe logjistikë që mbështetnin funksionimin e prapavijës së luftës.

Lufta e Parë Botërore, sikurse çdo luftë me përmasa të tilla, solli me vete një nevojë të madhe për burime njerëzore dhe materiale, duke mos përjashtuar as shqiptarët. Në kushtet kur vendi nuk u ballafaqua me luftime të ashpra intensive, popullsia luajti një rol kyç në furnizimin me ushqime të trupave ushtarake në vijën e frontit që ndodhej pranë. Një pjesë e madhe e popullsisë mashkullore, sidomos në zonat rurale, u detyrua të braktiste punën e përditshme dhe të angazhohej në projekte që shërbenin për përmirësimin e kapaciteteve logjistike të ushtrive, si ndërtimi i infrastrukturës rrugore dhe i objekteve ushtarake. Këtyre përpjekjeve iu bashkuan edhe ushtarë francezë të rekrutuar nga kolonitë afrikane, pjesëtarë të batalionit senegalez, të cilët, megjithëse të pakualifikuar, u angazhuan në projektet infrastrukturore dhe në punimin e tokave bujqësore, duke u bërë pjesë e ndërveprimit social dhe ekonomik të zonës.¹⁷

Ky fenomen, në qendër të të cilit ishte mobilizimi i popullsisë lokale për nevojat e luftës, pati dy pasoja kryesore që, ndonëse në dukje kontradiktore, përbëjnë dy anë të së njëjtës përvojë në zonat e prapavijës. *Së pari*, krijoi një lidhje të drejtpërdrejtë midis popullsisë së zonës dhe luftës, duke e zhvendosur angazhimin e shoqërisë nga një ekonomi dhe jetesë familjare e tradicionale drejt një ekonomie të orientuar thuhetse tërësisht drejt nevojave kolektive dhe planifikimit për ushtrinë. Në kontekstin e një ekonomie të prapambetur bujqësore, rekuizimi i të korrave, i kafshëve dhe i burimeve të tjera natyrore ishte një nga pasojat më të rënda të kësaj përfshirjeje.

Në përpjekje për t'i zbutur pasojat dhe për të ruajtur rendin social në një territor të rëndësishëm për vijën e frontit, autoritetet franceze ndërmorën një sërë masash për të stabilizuar ekonominë lokale dhe për të rritur furnizimin e frontit me ushqime. Në vitin 1917 u ngrit shërbimi bujqësor, i cili synoi rritjen e prodhimit përmes shpërndarjes falas të farërave dhe lidhjes së kontratave të mbikëqyrura me fermerët vendas. Paralelisht, për ruajtjen e gjësë së gjallë, u organizua shërbimi veterinar nën drejtimin e një mjeku ushtarak francez. Për të përmbushur nevojat e frontit, pothuajse të gjitha tokat pjellore të zonës u vunë në shfrytëzim,

¹⁷ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 367.

ndërsa u sistemua edhe regjimi i ujërave. Dy mullinjtë e blojës me motor që funksiononin në qytet u përdorën për furnizimin civil dhe atë ushtarak.¹⁸ Për të zbutur mungesat fillestare ushqimore, u importua grurë e misër dhe, me mbështetjen e tregtarëve lokalë, u vendosën çmime fikse për produktet bazë. Drejtuesi i policisë së qytetit, Themistokli Gërmenji, urdhëroi standardizimin e prodhimit të bukës dhe vendosjen e një kontrolli rigoroz mbi çmimet.¹⁹ Këto ndërhyrje rikonfiguruan raportet ndërmjet administratës dhe popullsisë lokale. Ato ishin pjesë e një strategjie më të gjerë për integrimin e shoqërisë me logjikën e prapavijës së luftës, duke sjellë forma të reja kontrolli, përshtatjeje dhe varësie, të cilat ndikuan në mënyrë të qëndrueshme jetën sociale dhe strukturën ekonomike të zonës.

Së dyti, pavarësisht kostove sociale që solli përfshirja e popullsisë në prapavijën e luftës, u vu re një ndryshim i strukturës fizike dhe logjistike të rajonit. Ndërtimi dhe mirëmbajtja e rrugëve, përmirësimi i infrastrukturës së transportit dhe zgjerimi i shërbimeve publike ishin pjesë e përpjekjeve strategjike të ushtrisë franceze për të garantuar efikasitetin operativ në një territor periferik, por me rëndësi për frontin e Selanikut. Ato krijuan parakushtet për një ndërveprim më të qëndrueshëm të shqiptarëve me konceptin e shtetit modern dhe me funksionimin e shërbimeve publike. Nga një perspektivë më e gjerë, investimet infrastrukturore të ndërmarra gjatë viteve të Luftës së Parë Botërore do të kontribuonin në krijimin e një themeli për zhvillimin ekonomik në periudhën pasuese. Shqipëria, e cila në fillim të shek. XX trashëgonte një infrastrukturë minimale, përfitoi nga ndërtimi i rrugëve, sistemet e kanalizimeve, përmirësimi i infrastrukturës së qyteteve, furnizimi me ujë dhe riorganizimi i shërbimeve komunale. Këto përmirësime sollën një rritje të kapacitetit urban dhe rural për të përballuar kërkesat e kohës, duke lehtësuar komunikimin, qarkullimin dhe aksesin ndaj tregjeve, si edhe duke përmirësuar kushtet e jetesës së popullsisë vendase.

¹⁸ *Po aty*, 365; Valentina Duka, “Krahina Autonome e Korçës dhe francezët,” në Konferencën shkencore *100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës* (Korçë: Promo Print, 2016), 108.

¹⁹ “Mjell në Korçë,” *Gazet’ e Korçës*, Korçë, 10/23 dhjetor 1916, 1; “Lajmërim N. 4,” *Adriatiku*, Korçë, 21 dhjetor 1916, 1. *Shih* edhe Duka, “Krahina Autonome e Korçës dhe francezët”, 103-104, 109.

Për të mbikëqyrur dhe drejtuar sektorët e punëve publike, autoritetet franceze emëruan kapitenin Dumont, një inxhinier me eksperiencë në ndërtimin e rrugëve dhe urave në Azinë e Vogël. Nën drejtimin e tij, trupat franceze dhe punëtorët vendas u mobilizuan në mënyrë sistematike për realizimin e objektivave inxhinierikë të luftës, si edhe për ruajtjen e “paqes sociale”. Vendasit përfitonin racione ushqimore të njëjta me ato të ushtarëve francezë dhe një pagë të rregullt ditore, çka përfaqësonte një formë të re të marrëdhënieve socio-ekonomike në një shoqëri përgjithësisht të karakterizuar nga ekonomia e vetëprodhimit.²⁰

Në kuadër të përmirësimit të kapaciteteve logjistike dhe të furnizimit të frontit të Selanikut, autoritetet franceze ndërmorën investime infrastrukturore. Në bashkëpunim me trupat italiane, u mirëmbajt dhe u shfrytëzua aksi Sarandë–Korçë–Follorinë–Selanik, i cili u shndërrua në arterien më të rëndësishme ushtarake dhe ekonomike të rajonit. Paralelisht, u përmirësuan lidhjet rrugore të Korçës me Ersekën, Leskovikun, Voskopojën e Bilishtin. Këtu dallon puna e grave, të cilat thyenin gurët për të bërë çakëll për shtrimin e rrugëve. Ndërhyrje të ngjashme infrastrukturore u shtrinë edhe në qendra të tjera të zonës së administruar, si në Pogradec, ku përmirësimi i rrjetit rrugor dhe i komunikimit lidhej drejtpërdrejt me funksionet logjistike të prapavijës.²¹ Ndërtimi dhe riparimi i urave, i ndërtesave publike dhe bonifikimet e kryera në kënetën e Maliqit²² tregonin përpjekjet për ta kthyer prapavijën në një zonë funksionale dhe të integruar rajonale.²³

²⁰ Descoins, *Six mois d'histoire de l'Albanie*, 36-38.

²¹ Ledjon Zeqollari, “Territori i Pogradecit gjatë administrimit francez 1917-1920,” *Korça në Luftën e Parë Botërore: Vetëqeverimi dhe zhvillimet social-ekonomike* (Përmbledhje e artikujve të Konferencës shkencore ndërkombëtare në përkujtim të 110-vjetorit të fillimit të Luftës së Parë Botërore dhe 108-vjetorit të vetëqeverimit të Korçës), organizuar nga Universiteti “Fan Noli” me mbështetjen e Këshillit të qarkut, Korçë, më 6-7 dhjetor 2024, përgatiti për botim Eftiona Bylykbashi (Tiranë: Vassi, 2025), 52.

²² Për një trajtim të hollësishëm rreth projektit të tharjes së kënetës së Maliqit nga periudha osmane në atë të komunizmit, shih: Artan R. Hoxha, *Tharja e kënetës së Maliqit dhe ndërtimi i regjimit komunist në periferi të Shqipërisë* (Tiranë: Onufri, 2021).

²³ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 366; Valter Gjoni, *Kujtesë 1912-1922. Shqipëria në llogore luftërash* (Tiranë: Imprimé par Gent Grafik, 2022), 203; “Mjell në Korçë,” *Gazet’ e Korçës*, Korçë, 10/23 dhjetor 1916, 1; Duka, “Krahina Autonome e Korçës”, 109.

Përballë mungesës së mjeteve të motorizuara, francezët aplikuan një model të frymëzuar nga përvoja e tyre koloniale në Marok, i cili ishte i njohur edhe për banorët. Ata organizuan një sistem transporti të bazuar në karvanë me kuaj dhe mushka, të siguruara nga burimet vendase. Ky sistem alternativ përfaqësonte një zgjidhje pragmatike dhe efektive për nevojat logjistike të ushtrisë franceze dhe, si i tillë, u bë themelor për garantimin e linjave të furnizimit në terrenin e vështirë malor të zonës.²⁴

Një dimension tjetër me rëndësi ishte komunikimi, i cili u vitalizua përmes përpjekjeve për të rikthyer funksionalitetin e shërbimeve postare, telegrafike dhe telefonike.²⁵ Megjithëse komunikimi telefonik mbeti i rezervuar vetëm për autoritetet franceze, ai luajti një rol kyç në koordinimin ushtarak. Ndërkohë, në një rajon si Korça, i lidhur ngushtë me emigracionin dhe me një diasporë aktive, veçanërisht në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, funksionimi i shërbimit postar ishte thelbësor për mbajtjen e lidhjeve me botën e jashtme dhe për ruajtjen e kohezionit shoqëror në kushte pushtimi. Vendosja e një sistemi të rregullt postar, e shoqëruar me emetimin e pullave,²⁶ përfaqësonte jo vetëm një mjet administrimi të komunikimit, por edhe një shprehje konkrete të autoritetit institucional të regjimit të ri në jetën e përditshme.

Përtej përpjekjeve logjistike, një tregues tjetër i dimensionit afatgjatë të prapavijës ishte interesimi për shfrytëzimin dhe studimin sistematik të burimeve natyrore. Pavarësisht kufizimeve të vendosura nga lufta, autoritetet franceze ndërmorën hapa për të evidentuar potencialin industrial dhe natyror të zonës, e cila, krahas një baze të theksuar bujqësore, shfaqte një prani modeste të industrisë së manifakturës, përfshirë prodhimin e qilimave, kuvertave, armëve artizanale dhe përpunimin e argjendit. Funksionimi i disa punishteve dhe mullinjve me avull dëshmonte për një aktivitet ekonomik të kufizuar. Në mungesë të kapitalit të qëndrueshëm, fokusi i administratës franceze u përqendrua te dokumentimi i burimeve natyrore pyjore, ujore dhe nëntokësore. Për këtë qëllim u angazhuan oficerë me formim shkencor, si togeri i xhenios Bidon, inxhinier minierash, apo Jacques Bourcart, gjeograf në Universitetin e Sorbonës. Bourcart-i realizoi një studim të gjerë

²⁴ Descoins, *Six mois d'histoire de l'Albanie*, 38.

²⁵ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 365, 367.

²⁶ "Posta," *Adriatiku*, Korçë, 26 dhjetor 1916, 1-2. *Shih* edhe Kaliopi Naska, "Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve "Adriatiku" dhe "Gazet" e Korçës" (dhjetor 1916-gusht 1918)," *100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës*, 160.

gjeologjik dhe gjeografik të zonës, i cili shërbeu si bazë për tezën e tij të doktoratës dhe kontribuoi në zgjerimin e interesit akademik francez për Shqipërinë.²⁷ Procesi i dokumentimit dhe i eksplorimit u ndërthur ngushtësisht me nevojat e frontit, duke e shndërruar njohurinë shkencore në instrument operacional. Ushtria franceze shfrytëzoi rezervat e qymyrgurit në zonën Mborje–Drenovë, ku, që nga 1 dhjetori 1917 deri në përfundim të luftës, u nxorën rreth 2 milionë okë qymyr (afërsisht 2 400 tonë). Për këtë qëllim u angazhuan punëtorë vendas, të cilët punonin nën mbikëqyrjen e ushtarakëve francezë. Eksplorime me vlerë u realizuan gjithashtu në Vithkuq dhe Boboshticë.²⁸ Në të njëjtën frymë shfrytëzimi dhe mobilizimi ekonomik, autoritetet franceze riaktivizuan një pjesë të infrastrukturës industriale ekzistuese, e cila kontribuoi si në mbështetjen e logjistikës ushtarake, ashtu edhe në furnizimin e popullsisë civile.

Gjithsesi, këto përpjekje shfaqnin edhe elemente të një logjike koloniale, të ngjashme me praktikat që Franca kishte zhvilluar në territore jashtë Europës. Hartëzimi i pasurive natyrore, vlerësimi i potencialeve ekonomike dhe mbledhja e të dhënave gjeografike e gjeologjike nuk synonin vetëm njohjen më të mirë të territorit, por edhe identifikimin e burimeve që mund të viheshin në shërbim të nevojave ushtarake, ekonomike dhe shkencore të autoriteteve franceze. Kësisoj, pushtimi dhe administrimi francez i zonës së Korçës, ndonëse të përkohshëm dhe të kushtëzuar nga konteksti i luftës, shfaqnin ngjashmëri me forma më të gjera të kontrollit perandorak, ku ndërhyrjet mbi territorin dhe popullsinë tejkalonin nevojat e momentit dhe krijonin premisa për një prani e ndikim më të qëndrueshëm në rajon.²⁹ Një pasqyrim të kësaj perspektive e gjejmë edhe në diskursin e vetë ushtarakëve francezë: “Shqipëria e panjohur dhe pjesërisht e pashfrytëzuar, po fillonte të na i zbulonte të

²⁷ Descoins, *Six mois d'histoire de l'Albanie*, 36-38; Salih, “Aventura e krahinës autonome”, 77.

²⁸ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 370; Duka, “Krahina Autonome e Korçës”, 109.

²⁹ Praktikrat e dokumentimit shkencor, hartëzimit dhe studimit të burimeve natyrore në territore të kontrolluara nga Franca janë trajtuar gjerësisht në historiografinë mbi administrimin kolonial francez. Për përdorimin e dijes shkencore si instrument qeverisjeje dhe kontrolli, shih: Jacques Boucart, *L'Albanie et les Albanais* (Paris: Editions Bossard, 1931); Paul Rabinow, *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment* (Chicago: University of Chicago Press, 1989); si dhe Edmund Burke III, *The Ethnographic State: France and the Invention of Moroccan Islam* (Berkeley: University of California Press, 2014).

fshehtat e saj një e nga një; falë një shfrytëzimi të mençur ajo na ofroi resurse të çmueshme që do të na shërbenin për t'i rritur furnizimet tona”.³⁰ Në të njëjtën frymë, evidentohet se “burimet pyjore u shfrytëzuan me rregull dhe me mençuri për ndërtim dhe ngrohje”, një diskurs që e konceptonte territorin kryesisht si hapësirë burimesh të administrueshme dhe të shfrytëzueshme.

Të qenët në prapavijë, në distancë nga përplasjet e dhunshme, krijoi hapësirën e nevojshme për zhvillimin e arsimit kombëtar dhe reformimin e administratës. Riorganizimi i sistemit arsimor, përdorimi i gjuhës shqipe në shkolla dhe administratë përbënin një hap cilësor drejt formimit të një shoqërie më të ndërgjegjshme për identitetin e saj, më të organizuar dhe më të institucionalizuar. Krijimi i një sistemi shkollor të unifikuar, i frymëzuar nga modeli arsimor francez dhe nga konceptet perëndimore mbi marrëdhëniet midis shtetit dhe shoqërisë, synonte të nxiste përhapjen e arsimit laik dhe të forconte ndërgjegjen kombëtare në popullatë. Në vitet 1917-1918, u hapën rreth 60 shkolla fillore që kryenin procesin mësimor në gjuhën shqipe, dhe një vit pas institucionalizimit të Krahinës Autonome, më 25 dhjetor 1917, u themelua e para shkollë e mesme e përgjithshme në historinë e arsimit shqiptar, i mirënjohuri Liceu Francez i Korçës.

Përtej nevojave administrative, strategjia e ndjekur në fushën arsimore ishte pjesë e një vizioni më të gjerë ideologjik dhe politik. Siç shprehej koloneli Ordion: “I nxisja familjet e pasura të Korçës të dërgonin një fëmijë në universitetet e Francës. Kjo masë mund të jepte rezultate të mira me kalimin e kohës... Arsimi falas dhe i detyrueshëm kishte dhënë rezultate të shkëlqyera: kjo ishte vetë baza e pushtimit moral që projektonim të bënim në Shqipëri, si në të gjithë Orientin. Njerëzit dhe institucionet mund të shkojnë apo të pësojnë çfarëdolloj dëmi, por ideja, ideja zotëruese, mbetet e paprekshme. Dhe ideja franceze po hidhte rrënjë në mendjet e shqiptarëve”.³¹ Kësisoj, investimi në arsimin shqip dhe në formimin e një administrate vendase të shkolluar ishin njëkohësisht elemente të stabilitetit lokal dhe pjesë e strategjisë franceze për ndikim ideologjik e kulturor në rajon.³² Në këtë klimë transformimi u vunë re

³⁰ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 365.

³¹ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 374.

³² Mbi ndikimin kulturor francez në Korçë, *shih*: Pandi Bello, “Ndikimi kulturor francez në Korçë ndërmjet Luftës I dhe Luftës II Botërore,” në Konferencën shkencore *100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës* (Korçë: Promo Print, 2016), 219-225.

edhe fillesat e një jete të organizuar kulturore në qytete si Korça dhe Pogradeci, ku shoqëritë kulturore dhe arsimore kontribuan në formësimin e një hapësire publike më të strukturuar dhe në përhapjen e ideve kombëtare.³³

Në kontekstin e një territori të pushtuar dhe të pozicionuar në prapavijë lufte, shtypi i shkruar u bë një instrument i rëndësishëm komunikimi me funksione të shumëfishta. Ai përfaqësonte njëherazi një mjet propagande për nevojat e luftës dhe një hapësirë për komunikim publik e emancipim kulturor. Të mbikëqyrura nga autoritetet ushtarake franceze dhe të mbështetura nga këshilli administrativ, gazetat “Adriatiku” dhe “Gazet’e Korçës” vepruan për të legjitimuar praninë franceze, për të ndërtuar imazhin e një administrimi të drejtë, përparimtar dhe në harmoni me aspiratat kombëtare të shqiptarëve. Ato përcuan diskursin e bashkëjetesës mes trupave franceze dhe popullsisë vendase, duke promovuar idealin e lirisë dhe partneritetit ushtarak. Koloneli Descoins shprehej me patos se: “Edhe djemt e Francës po qe se do të jetë nevoja të derdhin gjakun e tyre për kombin tuaj, do të e derdhin me gas. Djemt e Republikës së bashkuar me djemtë e Skënderbeut do të luftojnë të gjithë për atë shkak, për lirinë”,³⁴ duke përkthyer, me gjuhën e shtypit, vizionin romantik dhe strategjik të asaj që ai e konsideronte si “aleancë franko-shqiptare”.

Megjithëse i kontrolluar dhe censuruar nga autoritetet ushtarake, shtypi nuk u kufizua vetëm në informimin zyrtar. Ai pasqyroi edhe jetën shoqërore e kulturore, raporto i mbi arsimin, aktivitetet dhe organizimet qytetare, duke kontribuar në një proces të ngadaltë, por të qëndrueshëm të emancipimit politik dhe kulturor të shoqërisë vendase. Përmes kësaj ndërthurjeje, gazetata lokale mbeten dëshmi e mënyrës se si pushtimi ushtarak tentonte të krijonte legjitimitet përmes fjalës së shkruar, ndërsa vetë elitat korçare e përdorën këtë hapësirë për të artikuluar aspiratat e tyre politike dhe identitare.

Krahas rolit të shtypit si mjet komunikimi dhe artikulimi politik, vetë struktura institucionale e ngritur gjatë administrimit francez ofroi një kontekst të ri për aktivizimin e aktorëve vendorë dhe për formimin e

³³ Për zhvillimin e arsimit dhe të jetës kulturore në Pogradec gjatë administrimit francez, përfshirë krijimin e shoqërive dhe zgjerimin e rrjetit shkollor, *shih*: Zeqollari, “Territori i Pogradecit gjatë administrimit francez”, 53.

³⁴ “Z. Komandant Descoins. Popullit Korçës, Korçë,” *Gazet’e Korçës*, Korçë 3/16 janar 1917, 1; Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 35.

kapitalit burokratik lokal. Zona franceze, pavarësisht ulje-ngritjeve në marrëdhëniet mes autoriteteve të Armatës së Lindjes dhe elitave vendase, funksionoi si një hapësirë eksperimentale për prodhimin e një brezi të ri veprimtarësh politikë dhe administrativë, të cilët po dilnin nga hija e figurave themeluese të periudhës së shpalljes së Pavarësisë. Zhvillimet aty paraqesin ngjashmëri me përvojën e zonës austro-hungareze, ku pushtimi dhe administrimi i huaj krijuan kushte për zhvillimin e një burokracie vendase me identitet kombëtar. Kontribut të rëndësishëm në këtë proces pati ndërtimi i një administrate vendore të centralizuar dhe funksionale, e bazuar në kritere përzgjedhjeje që i jepnin peshë njohjes së gjuhës shqipe dhe kapaciteteve teknike të nëpunësve.³⁵ Eksperiencia e ndërveprimit mes nëpunësve shqiptarë dhe autoriteteve ushtarake kontribuoi jo vetëm në formimin e kapitalit burokratik lokal, por edhe në përvetësimin e praktikave të reja të administrimit dhe qeverisjes, duke lënë një trashëgimi administrative që do të rezultonte e dobishme në procesin e rindërtimit institucional pas përfundimit të luftës.

Një tjetër element që dëshmon për konsolidimin e një rendi administrativ funksional ishte vendosja e praktikave të regjistrimit dhe identifikimit të popullsisë. Krahas urdhrat për regjistrimin e shtetasve të huaj dhe pajisjen e tyre me letërnjoftime, autoritetet ndërmorën edhe hapa për evidentimin më të gjerë të popullsisë së territorit të administruar.³⁶ Këto masa, përtej funksionit praktik të kontrollit të lëvizjes në rrethana lufte, synonin krijimin e një kuadri juridik të unifikuar dhe përfshirjen e individëve në strukturën e re institucionale. Në mënyrë simbolike, ato përforconin autoritetin e administratës dhe e afirmonin atë si instancë legjitime e rendit publik. Njëkohësisht, regjistrimi kishte edhe një dimension politik, pasi shërbente për të kundërshtuar pretendimet e aktorëve të tjerë rajonalë mbi përkatësinë etnike dhe për të konsoliduar kontrollin mbi territorin. Administrimi i popullsisë nuk ishte vetëm një procedurë burokratike, por pjesë e procesit më të gjerë të ndërtimit dhe legjitimitetit të rendit të ri administrativ në zonën franceze.

Në të njëjtën logjikë të konsolidimit të autoritetit administrativ dhe të administrimit të hapësirës së prapavijës, kujdesi shëndetësor përfaqësoi jo vetëm një nevojë ushtarake emergjente, por edhe një instrument të

³⁵ Sali Kadria, *Nacionalizmi shqiptar në vitet 1912-1924*, ASA/Instituti i Historisë (Tiranë: Botimet albanologjike, 2020), 282-289.

³⁶ *Po aty*, 296-297.

rëndësishëm të ndërveprimit mes autoriteteve ushtarake dhe popullsisë vendase. Organizimi i shërbimeve mjekësore ishte pjesë integrale e logjikës së administrimit të prapavijës: sigurimi i vazhdimësisë së operacioneve ushtarake kërkonte një sistem efikas për trajtimin e të plagosurve dhe për kontrollin e sëmundjeve epidemike, të cilat përbënin një rrezik të madh në kushtet e një ekonomie të dobësuar dhe të një infrastrukture të fragmentuar.

Në shkurt të vitit 1917 u themelua spitali ushtarak nën drejtimin e mjekëve francezë, i pajisur me shërbim kirurgjikal dhe ambulanca lëvizëse, një risi për Shqipërinë e kohës. Një vit më vonë, në tetor, u hap edhe një spital civil sipas modelit francez, i cili u përqendrua në trajtimin e sëmundjeve kronike, infektive e virusale që përhapeshin gjerësisht në rajon.³⁷ Këtu dallon gripi spanjoll, i cili u soll në Korçë nga ushtarët senegalezë. Gjithashtu, vepruan misione humanitare që kontribuan me ndihma për popullsinë civile. Kryqi i Kuq Amerikan dha një ndihmë të çmuar përmes shpërndarjes së barnave cilësore, organizimit të ambulancave shëtitëse dhe krijimit të strehëve për fëmijët, duke zgjeruar fushën e ndërhyrjeve nga shëndetësia emergjente drejt kujdesit social për shtresat më të pambrojtura.³⁸

Në bashkëpunim me administratën lokale, u morën masa për kontrollin e tregjeve, inspektimin sanitar dhe përmirësimin e higjienës publike. Një rregullore e posaçme për pastrimin e qytetit (5 dhjetor 1917) detyronte çdo “ndenjës të një shtëpie” të pastronte hapësirën përpara banesës, duke parashikuar edhe sanksione për moszbatim.³⁹ Veprimtaria mjekësore u shoqërua me fushata higjienizuese, vendosjen e koshave të mbeturinave në të gjithë qytetin dhe masa rigoroze për kontrollin e sëmundjeve ngjitëse.⁴⁰

Një aspekt tjetër domethënës lidhej me përkujdesjen për popullsinë e varfër dhe të pambrojtur, për të cilën mbuloheshin shpenzimet për medikamentet kundër difterisë, me kusht që sëmundja të konfirmohej nga

³⁷ Salih, “Aventura e krahinës autonome”, 79-80; Gjoni, *Kujtesë 1912-1922*, 218.

³⁸ Gjoni, *Kujtesë 1912-1922*, 206-210; *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 365.

³⁹ “Kanonizmë mi të qeruarit e udhëve,” *Gazet’ e Korçës*, Korçë, 16/29 nëntor 1917, 2. *Shih* edhe Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 81.

⁴⁰ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 365; Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 78-81; Duka, “Krahina Autonome e Korçës”, 110; Gjoni, *Kujtesë 1912-1922*, 151, 207-209 .

mjekët ushtarakë.⁴¹ Kjo ndërhyrje synonte jo vetëm mbrojtjen nga një prej sëmundjeve më të rrezikshme të kohës, por edhe nxitjen e raportimit mjekësor dhe kontrollit institucional mbi shëndetin publik.

Për më tepër, me funksionimin e sëmuretove (spitaleve) ushtarake, u krijua një regjim i diferencuar qasjeje ndaj kujdesit shëndetësor, ku të varfrit kishin të drejtë të vizitoheshin falas me autorizim nga policia, ndërsa të pasurit mund të trajtoheshin në spital me mjekët e tyre.⁴² Ky sistem me kritere të diferencuara, ndonëse i motivuar nga mungesat strukturore dhe kapacitetet e kufizuara të luftës, pasqyronte hierarkitë sociale ekzistuese dhe ruante pabarazitë në aksesin ndaj kujdesit mjekësor. Në një kuadër më të gjerë, këto politika, sado të pjesshme dhe të varura nga konteksti ushtarak, përfaqësonin një trajtë të hershme të ndërhyrjeve sociale të shtetit modern, ku dimensionin human kombinohej me nevojat e kontrollit politik dhe logjistik në zona të pushtuara. Në tërësi, ato ishin të kushtëzuara nga nevojat strategjike të një administrimi ushtarak që, përtej humanizmit të projektuar, synonte stabilitetin, legjitimitetin dhe projektimin ideologjik të influencës franceze në rajon.

Përveç ndërhyrjeve në infrastrukturë, ekonomi, arsim dhe shëndetësi, prania franceze ndikoi edhe në ristrukturimin e sistemit juridik. Autoritetet ndërmorën hapa për të ndërtuar një sistem të ri, i cili do të kombinonte kontrollin ushtarak me ruajtjen e disa formave tradicionale të arbitrazhit lokal. Më 19 mars 1917 u krijua Këshilli i Luftës, i përbërë vetëm nga oficerë francezë. Ky organ kishte kompetenca për të gjykuar çështjet më të rënda penale, krimet dhe problemet e sigurisë publike, duke reflektuar fokusin e autoriteteve ndaj stabilitetit në prapavijë. Në maj të po atij viti hyri në fuqi Kodi Penal i frymëzuar nga modeli francez, i cili parashikonte krijimin e Këshillit të Rendit dhe Policisë, një strukturë me kompetenca të fokusuar në ruajtjen e rendit publik, ndëshkimin e spekulimeve ekonomike dhe trajtimin e shkeljeve të natyrës ordinere. Një vit më vonë, pas abrogimit të Krahinës Autonome të Korçës, u krijua Gjykata e Faktit, e cila shqyrtonte të gjitha shkeljet e

⁴¹ “Lajmërim,” *Adriatiku*, Korçë, 22 dhjetor 1916, 2. *Shih* edhe Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 81.

⁴² “Lajmërim 17,” *Gazet’ e Korçës*, Korçë, 29 maj 1917, 1-2. *Shih* edhe Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 78.

ligjit dhe disiplinës në territorin e pushtuar.⁴³ Organizimit gjyqësor i mungoi Gjykata e Apelit.

Në sferën civile e familjare, autoritetet franceze zgjodhën të mos cenonin juridiksionet tradicionale, duke lejuar gjykatat fetare të trajtonin çështjet që lidheshin me martesat, divorcet dhe trashëgimitë.⁴⁴ Kjo “tolerancë” institucionale përbënte një kompromis funksional që synonte ruajtjen e ndjenjës së autonomisë komunitare dhe shmangien e tensioneve sociale në një rajon me përbërje të larmishme fetare.

Megjithatë, përtej ndërtimit të institucioneve dhe përpjekjeve për përmirësimin e jetës së përditshme, prania franceze në Korçë mbeti një projekt i mbështetur mbi logjikën e një pushtimi ushtarak, ku stabiliteti i prapavijës kishte përparësi absolute ndaj lirive qytetare. Kjo vërehej qartë në kontrollin e rreptë mbi sferën publike dhe politike, ku nevoja për të garantuar rendin dhe për të shmangur çdo formë të rezistencës ose ndikimi subversiv çonte në kufizime të theksuara, madje edhe ekzekutime.⁴⁵ Kësisoj, jeta e përditshme e shqiptarëve në Krahinën Autonome të Korçës, sikurse gjithkund në Shqipëri apo gjetkë në periudha lufte, u karakterizua nga kufizime të gjera, të cilat kishin të bënin me mungesën e lirive personale dhe politike, tregti të kontrolluar e të monopolizuar, masa të rrepta për kontrollin e popullsisë, përfshirë ndalimin e tubimeve publike, censurën e shtypit dhe kufizimet e lëvizjes. Masat e ndërmarra për ruajtjen e rendit publik ishin pjesë e një politike mbikëqyrëse dhe kontrolli, e cila, ndonëse synonte stabilitetin dhe qetësinë në zonë, ndërpreu proceset e natyrshme të zhvillimit të jetës politike dhe shoqërore të popullsisë vendase.

Përfundime

Eksperienca e Krahinës Autonome të Korçës nën administrimin francez përfaqëson një paradigmë për t’i kuptuar regjimet e pushtimit jo vetëm si struktura kontrolli ushtarak, por edhe si forma të ndërveprimit institucional e transformimi të pjesshëm politik e shoqëror. Në këtë rast, pushtimi nuk u reduktua vetëm në dhunë apo imponim, por u ndërthur

⁴³ Salih, “Aventura e krahinës autonome”, 79.

⁴⁴ Descoins, *Six mois d’histoire de l’Albanie*, 35; “Të vendit,” *Adriatiku*, Korçë, 15 janar 1917, 1-2; *Shih* edhe Naska, *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve*, 67.

⁴⁵ *Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*, 196.

me forma të organizimit lokal, përpjekje për stabilitet dhe projekte të ndërtimit shtetëror në miniaturë.

Prania franceze, e lindur si zgjidhje pragmatike në një kontekst të paqëndrueshëm ndërkombëtar, përbën një rast të veçantë pushtimi “hibrid”, që kombinonte logjikën ushtarake me mekanizma të administrimit vendor. Krijimi i këshillit administrativ, angazhimi i elitave korçare dhe zhvillimi i politikave në fusha si arsimit, shëndetësia apo drejtësia, tregojnë përpjekjen për ta bërë pushtimin funksional në dobi të garantimit të stabilitetit, rendit publik, si edhe sigurimit të burimeve njerëzore dhe materiale për frontin.

Megjithatë, këto struktura administrative bashkëjetuan me kufizime të rënda mbi jetën politike dhe liritë qytetare. Pushtimi mbeti thelbësisht një projekt i ndërtuar mbi logjikën e stabilitetit të prapavijës, ku kontrolli i sferës publike, censura dhe ndalimi i organizimeve shoqërore ishin të zakonshme. Ky dualitet mes përpjekjeve për modernizim dhe natyrës autoritare të pushtimit, është thelbësor për të kuptuar kompleksitetin e përvojës së zonës franceze. Shoqëria lokale nuk ishte thjesht objekt i politikave pushtuese, por edhe aktore aktive në proceset e negociimit, përshtatjes dhe, herë pas here, të sfidimit të pushtetit të huaj.

Përvoja e zonës franceze në Korçë mund të ndriçohet përmes një krahasimi me zonën austro-hungareze në Shqipërinë Veriore dhe Qendrore. Edhe administrata franceze, ashtu si ajo austro-hungareze, ndërmori politika për modernizimin e jetës institucionale dhe përfshirjen e elitave vendase në administrim, veçanërisht përmes arsimit, shërbimeve publike dhe përpjekjeve për rregullim urban. Megjithatë, ndryshe nga përvoja austro-hungareze, e karakterizuar nga një administrim ushtarako-civil më i qëndrueshëm dhe më i sistemuar, mbështetur mbi një projekt të qartë të zgjerimit të ndikimit perandorak, prania franceze në Korçë rezultoi më e improvizuar dhe më e kushtëzuar nga balancat gjeopolitike dhe mungesa e një strategjie afatgjatë. Kjo e bën zonën franceze një përvojë më fleksibël, por edhe më të brishtë në raport me ndërtimin e strukturave shtetërore pas luftës.

Në këtë krahasim bie në sy edhe një përmbysje rolesh: në zonën franceze ushtarakët shfaqën një qasje më pozitive ndaj shqiptarëve sesa diplomacia, ndërsa në atë austro-hungareze ndodhi e kundërta, me një diplomaci më mbështetëse dhe një administrim ushtarak shpesh të ashpër. Gjithsesi, të dyja rastet tregojnë se pushtimi mund të funksionojë jo vetëm si mjet kontrolli, por edhe si nxitës i shndërrimeve institucionale,

të kushtëzuara nga mënyra e qeverisjes dhe marrëdhëniet me shoqërinë vendase.

Trashëgimia e zonës franceze lidhet edhe me simbolikën politike që la pas. Në kujtesën kolektive, Krahina Autonome e Korçës u përjetësua si një përvojë e veçantë administrimi, duke shërbyer si pikë referimi për idenë e ndërhyrjes ndërkombëtare në ndërtimin e shtetit kombëtar. Ajo mbetet një kapitull i rëndësishëm jo vetëm për të kuptuar pushtimin, por edhe për të analizuar mënyrën se si shoqëritë lokale e përballojnë, e përshtatin ose i japin kuptim përvojës së tij në funksion të aspiratave të tyre politike.

Një nga shfaqjet më të qëndrueshme të kësaj trashëgimie ishte fusha e arsimit, ku vazhdimësia institucionale rezultoi veçanërisht e prekshme. Liceu i Korçës, i themeluar nga ushtarakët francezë, u shndërrua në një nga institucionet më të rëndësishme arsimore në vend. Në vitin 1921, ai mori statusin e shkollës së mesme në rang kombëtar, i financuar nga shteti shqiptar. Kjo përvojë dëshmon se ndërhyrjet e pushtimit, ndonëse të kushtëzuara nga logjika ushtarake, mund të prodhojnë forma institucionale të përvetësueshme, të afta për të kontribuar në ndërtimin e shtetit kombëtar.

Bibliografi:

- AUDOIN-Rouzeau, Stéphane, dhe Annette Becker. *14-18: Understanding the Great War*. Translated by Catherine Temerson. New York: Hill and Wang, 2002.
- BECKER, Jean-Jacques. *The Great War and the French People*. Translated by Arnold Pomerans, with an introduction by Jay Winter. New York: St. Martin's Press, 1986.
- BELLO, Pandi. "Ndikimi kulturor francez në Korçë ndërmjet Luftës I dhe Luftës II Botërore." Në *Konferenca shkencore: 100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës*. Korçë: Promo Print, 2016.
- BLUMI, Isa. "Albania." Në *International Encyclopedia of the First World War 1914-1918* [online]. (Shikuar më 10 shkurt 2023).
- BORGOGNI, Massimo. *Tra continuità e incertezza. Italia e Albania (1914-1939). La strategia politico-militare dell'Italia in Albania fino all'operazione Oltre mare Tirana*. Milano: Franco Angeli, 2007.
- BOUCART, Jacques. *L'Albanie et les Albanais*. Paris: Editions Bossard, 1931.

- BURKE III, Edmund. *The Ethnographic State: France and the Invention of Moroccan Islam*. Berkeley: University of California Press, 2014.
- CACCAMO, Francesco. "Italy, the Adriatic and the Balkans: From the Great War to the Eve of the Peace Conference." Në *Italy in the Era of the Great War*, red. Vanda Wilcox. Leiden: Brill, 2018.
- ÇAMI, Muin. *Shqiptarët dhe francezët në Korçë (1916-1920)*. Tiranë: Dituria, 1999.
- DESCOINS, Général. *Six mois d'histoire de l'Albanie (novembre 1916-mai 1917)*. Paris: Alfred Costes, 1930.
- DORLHIAC, Renaud. *Les territoires albanais sous administration française (1916-1920)*. Mémoire de DEA, EHESS, 1999.
- DOUGHTY, Robert A. *Pyrrhic Victory: French Strategy and Operations in the Great War*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.
- DUKA, Valentina. "Krahina Autonome e Korçës dhe francezët." Në *Konferenca shkencore: 100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës*. Korçë: Promo Print, 2016.
- DUSHKU, Ledia. "Nga 'armike' në 'mike dhe burim qytetërimi': Dualizmi në perceptimin e shqiptarëve për Francën." *Studime historike* 3-4 (2017): 62-78.
- GRAYZEL, Susan R. *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- GJONI, Valter. *Kujtesë 1912-1922. Shqipëria në llogore luftërash*. Tiranë: Gent Grafik, 2022.
- HORNE, John, ed. *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- JUDSON, Pieter M. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- KADRIA, Sali. *Nacionalizmi shqiptar në vitet 1912-1924*. Tiranë: Botimet albanologjike, 2020.
- KITROMILIDES, Paschalis M. *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- KOLOVANI, Demetre. *La Question de Koritza*. Paris: Imprimerie Henri Diéval, 1920.
- LEON, George B. *Greece and the Great Powers, 1914-1917*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974.
- LYON, James. *Serbia and the Balkan Front, 1914: The Outbreak of the Great War*. London–New York: Bloomsbury Academic, 2015.
- MARWICK, Arthur, ed. *Total War and Social Change*. London: Palgrave Macmillan, 1988.

- NASKA, Kaliopi. *Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve "Adriatiku" dhe "Gazet" e Korçës* (dhjetor 1916–gusht 1918). *Trajtesë dhe Dokumente*. Tiranë: Kristalina-KH, 2017.
- NASKA, Kaliopi. "Vetëqeverimi i Korçës sipas të përkohshmeve 'Adriatiku' dhe 'Gazet' e Korçës' (dhjetor 1916–gusht 1918)." Në *Konferenca shkencore 100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës*. Korçë: Promo Print, 2016.
- Një oficer francez në Ballkan (1917-1925)*. Vëll. I. Tiranë: Papyrus, 2014.
- PALATICKY, Alexis. *La zone d'occupation française en Albanie (1916-1920)*. Tezë doktore, Université Marc Bloch, Strasbourg, 2002.
- PASTORELLI, Pietro. *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana 1914-1943*. Milano: LED Edizioni Universitarie, 1998.
- POPESCU, Stefan. "Les Français et la République de Kortcha (1916-1918)." *Guerres mondiales et conflits contemporains*, no. 213 (2004): 77-88.
- POPESCU, Stefan. *L'Albanie dans la politique étrangère de la France (1919–juin 1940)*. Paris: Université Paris I Panthéon-Sorbonne, 2013.
- RABINOW, Paul. *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- SALIH, Brendon. "Aventura e krahinës autonome dhe dinamikat e administrimit të rajonit të Korçës, nën protektoratin francez (1916-1920)." Në *Korça në Luftën e Parë Botërore: Vetëqeverimi dhe zhvillimet social-ekonomike*. Tiranë: Vassi, 2025.
- SARRAIL, Général. *Mon commandement en Orient (1916-1918)*. Paris: Ernest Flammarion, 1920.
- SCHEER, Tamara. "Similarities and Particularities of Habsburg Occupation Regimes during the First World War." Në *The First World War and the Balkans*, 41-58. Bern: Peter Lang, 2018.
- SINANI, Shaban. "Korça në ditarët e komandantëve ushtarakë francezë dhe italianë." Në *Konferenca shkencore 100 vjet nga vetëqeverimi i Korçës*. Korçë: Promo Print, 2016.
- SMITH, Michael Llewellyn. *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*. London: Hurst & Company, 1973.
- WAKEFIELD, Alan, dhe Simon Moody. *Under the Devil's Eye: Britain's Forgotten Army in Salonika 1915-1918*. Stroud: The History Press, 2004.
- ZEQOLLARI, Ledjon. "Territori i Pogradecit gjatë administrimit francez 1917-1920." Në *Korça në Luftën e Parë Botërore: Vetëqeverimi dhe zhvillimet social-ekonomike*. Tiranë: Vassi, 2025.

Shtypi:

Adriatiku (Korçë), 21 dhjetor 1916; 22 dhjetor 1916; 26 dhjetor 1916; 15 janar 1917.

Gazet' e Korçës (Korçë), 10/23 dhjetor 1916; 3/16 janar 1917; 29 maj 1917; 16/29 nëntor 1917.

PROF. DR. LEDIA DUSHKU

Institute of History / Academy of Sciences of Albania

ledia_dushku@yahoo.com

S u m m a r y

OCCUPATION REGIMES AND LOCAL SOCIETIES: FRENCH OCCUPATION AND
SOCIO - POLITICAL CHANGE IN THE AUTONOMOUS PROVINCE OF KORÇË
(1916-1918)

The article analyzes the French occupation of southeastern Albania (1916–1918) by conceptualizing the Autonomous Province of Korçë as a wartime rear area rather than a direct combat zone. It argues that the rear area was not a passive background to military operations, but an active space of governance, mobilization, and social restructuring shaped by the needs of the Salonika front.

The study focuses particularly on the social dimension of occupation. The local population was drawn into the war effort through requisitions, agricultural regulation, labor mobilization, and infrastructure projects that supported military logistics. These measures altered economic structures and everyday life, integrating society into the operational framework of war. At the same time, French authorities reorganized public administration, expanded Albanian-language education, invested in roads and public works, and introduced reforms in public health and judicial practice. Such interventions, though designed to secure stability and resources, produced longer-term institutional effects.

The article emphasizes the dual character of the rear area: it functioned simultaneously as a space of control, marked by censorship, surveillance, and restricted political freedoms, and as a site of structural transformation and limited modernization. By examining these dynamics,

the study presents occupation as a socio-political process shaped by negotiation and interaction between military authorities and local actors, leaving a lasting imprint on patterns of governance and state formation in Albania.

Keywords: Autonomous Province of Korçë, French occupation regime, wartime rear area, military-society interaction, socio-institutional transformations.